

1. Christendom zonder Christus

(1913-1940)

Het voorgeslacht

Maandag 13 januari 1913 was een zachte, winterse dag. Op de Balkan giste en bruiste het. Een wereldoorlog dreigde. Aan de familie Van Dijk-Faber, Bergschelaan 244 te Rotterdam, ging dat een ogenblik voorbij. Op deze dag werden Jacobus van Dijk en zijn vrouw Dingena Cornelia-Faber namelijk verblijd met de geboorte van een zoon. De jongen kreeg de naam Jacobus en werd daarmee vernoemd naar zowel zijn vader als zijn grootvader van vaders zijde. Zijn roepnaam was Ko, en in zijn prille kinderjaren werd hij ook wel Kootje genoemd. Naast Ko had het echtpaar, dat op 19 september 1907 in het huwelijk was getreden, nog een dochter gekregen. Zij was in 1909 geboren, en kreeg de naam Nellie.

Vader Van Dijk was zakenman en daarnaast antiquair. Hij was in Dordrecht opgegroeid in een degelijk en kinderrijk gereformeerd gezin. Uit het huwelijk van grootvader Jacobus van Dijk en grootmoeder Pieterella Antonetta Dekker werden dertien kinderen geboren. Deze grootvader werd in 1855 te Zoeterwoude geboren, en na een arbeidzaam leven overleed hij in 1928 te Dordrecht. Hij stond reeds als 18-jarige voor de klas op een school voor bijzonder onderwijs in Middelburg. Ondertussen behaalde hij de akten voor Engels, Duits en Frans voor lager onderwijs en de akte voor hoofdonderwijzer. Hij werd daarna hoofd van de bijzondere school te Dordrecht aan de Steenstraat en later aan de Vrieseweg. Daarnaast gaf hij openbare (later christelijke) normaallessen te Dordrecht om onderwijzers op te leiden. Vanaf 1911 werd hij directeur van de christelijke kweekschool aldaar. Hij blijkt een vroom man geweest te zijn. Vele jaren na zijn dood ontmoette zijn kleinzoon, ds. Van Dijk, nog mensen die wisten te vertellen hoe eerbiedig zijn opa uit de Bijbel las. Hoewel overtuigd gereformeerd, was hij goed bevriend met de hervormde predikant J. Severijn, die hervormd Dordrecht diende van 1921 tot 1929. Severijn

Moeder, zus Nellie en de kleine Ko

werd later theologisch hoogleraar in Utrecht. Toen student Van Dijk bij Severijn een tentamen moest doen, kreeg hij ter herinnering aan zijn opa een sigaar aangeboden door de hoogleraar. Meerdere malen vertelde Van Dijk tijdens preek of toespraak dat zijn grootvader – hoewel geen voorstander van de gezangen – stierf met het lied ‘Jezus, Uw verzoenend sterven blijft het rustpunt van mijn hart’ op de lippen.

Van de grootmoeder is nog vermeldenswaard dat een van haar kleindochters trouwde met Klaas Sietsma (1896-1942). Deze diende als gereformeerd predikant onder andere gemeenten in Eindhoven en Amsterdam. In de laatstgenoemde stad werd hij op 1 februari 1942 opgepakt vanwege zijn voorbede voor de koninklijke familie, een aanbeveling voor zending onder de Joden en anti-nationaal socialistische uitingen in de prediking. Hij stierf in Dachau aan de gevolgen van dysenterie. In een van zijn preken noemde Van Dijk Sietsma zijn neef. In feite was hij echter een achterneef. In die preek memoriseerde Van

Dijk als een illustratie van blijdschap-in-verdrukking het feit dat het laatste wat zijn vrouw van Klaas Sietsma vernam, een label was op een pakketje wasgoed waarop stond: 'Hd.5.41'. Daarmee werd bedoeld de afkorting van Handelingen 5 vers 41, waar staat: 'Zij dan gingen heen, van het aangezicht des raads, verblijd zijnde, dat zij waardig waren geweest om Zijns Naams wil smaadheid te lijden.'

Moeder Dingena Faber was van hervormde huize. Haar vader Abraham Faber (1864-1943) was drukker van beroep. Haar enige, twee jaar jongere, zus Cornelia Wilhelmina trouwde in 1911 met een broer van haar man, Johan Jacobus Cornelis van Dijk.

Bij een Open Deur-dienst in Zwolle, waarbij ds. Van Dijk aan 'het vrome volk' van Maarten 't Hart refereerde, bracht hij opa Faber ter sprake. Hij zei toen dat niet alles wat over ambtsdragers is geschreven, door 't Hart uit de lucht gegrepen was. Maar al te zeer is de kerk geen voorbeeld geweest. Grootvader Faber werd rond 1930 door de hervormde kerk van Schiedam als ouderling gekozen en dr. J. Swart, de plaatselijke predikant, kwam hem daarvan verwittigen. De eerste reactie van Faber was volgens Van Dijk: 'Bedank de kerkenraad voor het vertrouwen. Maar als ik ruzie wil maken, doe ik dat wel met mijn vrouw – zij maakten overigens nooit ruzie – daar heb ik geen kerkenraad voor nodig.'

Gereformeerde opvoeding

Ondanks de verschillende kerkelijke achtergronden van vader en moeder Van Dijk werd besloten om de kinderen een gereformeerde opvoeding te geven. Dat was de reden waarom Ko werd gedoopt in de gereformeerde kerk aan de Avenue Concordia te Rotterdam-Kralingen door ds. G. Oudkerk (1867-1944). Overigens werden er – vooral in later jaren – wel uitstapjes gemaakt naar de hervormde kerk. Dat was zeker het geval toen hun dochter Nellie verkering kreeg met Hans van Grieken, een zoon van ds. M. van Grieken, die gedurende 1920 tot 1940 hervormd predikant in Rotterdam was en ook bekend werd als voorzitter van de Gereformeerde Bond.

Helaas was het huwelijk van de ouders van ds. Van Dijk niet harmonieus. Het werd daardoor in 1937 ontbonden, waarna zijn moeder naar Voorburg vertrok. In 1941 hertrouwde zijn vader met Jo Muller, een verpleegkundige. Vanwege tijds- en familieomstandigheden gebeurde dat in stilte. Aanvankelijk heeft Ko na die scheiding de contacten met zijn vader geminimaliseerd. Later veranderde dit. In de dagen dat Ko problemen kreeg met het hoofdbestuur van de SGP, gaf vader Van Dijk zelfs de brochure uit die door zijn zoon was geschreven. Hij overleed op zijn verjaardag, toen hij in de pastorie te Garderen bij zijn zoon logeerde.

Interesse in godsdienst

Ko was van kinds af aan geïnteresseerd in het kerkelijke leven. Alles was interessant, of het nu om de kansel of het kerkorgel ging. Zo hoorde hij in de Laurenskerk te Rotterdam Albert Schweitzer spelen. Bij dat concert hoorde hij een man achter zich fluisteren dat zijn dochttertje ook zo mooi harmonium kon spelen. Later gebruikte Van Dijk dit als voorbeeld hoe verkeerd het is om enige vergelijking te maken met het lijden van een mens en dat van de Heere Jezus als Borg. Als kind ging hij al met ds. J.A. Tazelaar – die hij oom Jan noemde – mee als deze uit preken ging. Tazelaar stond in Rotterdam van 1921 tot 1953 en gaf godsdienstonderwijs aan het Marnix Gymnasium. Een predikant die in zijn jeugd een onuitwisbare indruk maakte, was ds. N. Buffinga, die jaren in Rotterdam heeft gestaan en zijn herinneringen aan het bombardement van Rotterdam beschreef in *Een koopmansstad in vuur*. Bij zijn intrede in Nijkerk zei Van Dijk op 4 september 1960: ‘Ik denk aan mijn jeugd, aan ds. Buffinga in Rotterdam en hoe ik als jongen van de ene kant van de stad liep naar de andere kant om die dominee te horen – ik denk aan Kerstavonden – wat kon die man geweldig preken, wat kon je daarvan genieten als kind.’

Al jong was er bij Ko een begeerte om predikant te zijn. Als zesjarige speelde hij kerkje. In zijn memoires schrijft Van Dijk: ‘Zoals een muzikaal kind een en al muziek is (mijn vrouw zat als meisje ’s

morgens al in nachtjapon voor de piano), zo leeft een religieus kind voor de godsdienst en het was voor die protestantse jongen in Rotterdam geen uitzondering om vijfmaal op een zondag naar de kerk te gaan.' Ze waren immers op alle tijdstippen van de dag mee te maken! 'Je had de vroegdienst in de Grote kerk, om tien uur de morgendienst in de wijkkerk, om twee uur de doopdienst in de Laurenskerk, om vijf uur waar dan ook en om zeven uur de Anglicaanse kerk.'

Het was de jonge Van Dijk vooral te doen om voorgangers die spreekgaven hadden, ongeacht de ligging. Toen Van Dijk eenmaal dominee was,

kwamen in zijn preken veel namen langs van predikanten die hij in deze tijd hoorde. Ds. H. Knoop, die destijds gereformeerd predikant was in de Noordwesterkerk aan de Tidemanstraat te Rotterdam-Delfshaven; professor G. Wisse, ds. Gabe van Duinen, de Amsterdamse dr. A.H. de Hartog – vader van de schrijver Jan de Hartog – die hij in de Laurenskerk beluisterde; ds. C.J. Hoekendijk, die gedurende 1925-1930 vrij-evangelisch predikant in de Maasstad was – alhoewel hij niet meeklapte bij het zingen – maar ook ds. J. Fraanje, die hij aan de Boezemsingel hoorde. In menige preek waarin het gebed of de lusteloosheid ertoe ter sprake kwam, memoriseerde hij dat Fraanje vertelde dat hij midden in de nacht zijn knieën boog. 'Wij doen dat graag', zei Fraanje. In zijn pastorale herinneringen lezen we ook dat hij als gymnasiast naar de Remonstrantse kerk ging om de hulppredikante A.A. van Royen te horen. Ook maakte de jonge Van

Ko van Dijk op ongeveer 10-jarige leeftijd

Dijk wel een uitstapje naar Den Haag, waar hij D.A. van den Bosch, H. Creutzberg en A.K. Straatsma beluisterde.

In zijn pastorale herinneringen noemt Van Dijk een huisbezoek dat aan de familie werd gebracht, toen hij 14 jaar was. Hem werd op het hart gebonden toch wel vooral trouw in de wijkgemeente te kerken. Toen over de preek van de vorige zondag werd gesproken die Ko had bijgewoond, liet hij aan de ouderlingen zien dat het een jeugdpreek was van de ethische dr. Oberman uit de bundel *Was ons hart niet brandende in ons?*.

Ko zat overigens ook op voetbal en ging enkele malen in de week zwemmen. Maar zijn interesse lag duidelijk bij alles wat met godsdienst te maken had. De Bijbel las hij trouw, het gebed werd nooit overgeslagen en het zingen van geestelijke liederen had zijn hart. Aan de wand van zijn kamer thuis hing de tekst: ‘Wast op in de genade en kennis onzes Heeren en Zaligmakers Jezus Christus’. Wat bezielde de jonge Van Dijk? Hij bracht het in zijn biografie zó onder woorden: ‘Je zong wel van Jezus’ verzoenend sterven, maar je kende Hem niet en van het werk van de Heilige Geest was totaal geen besef. Het was een opgaan in kerkelijke toestanden, een godsdienst zonder God. Een christendom zonder Christus.’

Gymnasiumjaren

Na de lagere school, waar hij met de latere dr. P.G.J. Korteweg (1912-1987) – de latere journalist voor de NRC en politiek programma-verzorger voor de NCRV – streed om de beste van de klas te zijn, ging Jacobus naar het Marnix Gymnasium in Rotterdam. De eerste tijd in het oude gebouw aan de Jonker Fransstraat en sinds 1927 in het nieuwe gebouw aan het Henegouwerplein. De keuze voor het gymnasium was vanzelfsprekend met het oog op zijn wens om predikant te worden. En die begeerte was heftig. Als jongen zat hij onder een saai les een boek te lezen ...: *De strijd over het infra- en supra-lapsarisme* van dr. K. Dijk. Naast de boeken van Jules Verne, die in zijn jeugd populair waren, las hij op vrijwillige basis voor Frans het 577 bladzij-

De jonge Van Dijk op het gymnasium; hij zit in de rij links, achter het voorste meisje

den tellende *Vie de Sint Francois d' Assise* van Paul Sabatier. Later zou hij meerdere malen in preek en gesprek Franciscus met ere noemen. Toen Ko dertien was, vond in de gereformeerde kerk de schorsing plaats van ds. J.G. Geelkerken, die niet geloofde dat de slang in het paradijs echt had gesproken. In zijn hart was hij het toen met Geelkerken eens. Toen deze predikant daarna gereformeerd in hersteld verband werd, noemde vader Van Dijk dat een hellend vlak. In 1944 ging deze overigens wel mee met de vrijmaking.

Hoewel Ko zich graag met kerk en godsdienst bezighield en tot de betere leerlingen behoorde, had hij op school ook wel streken. In het gareel lopen was er toen al niet bij. Verschillende keren vertelt hij dat men zijn aanwezigheid zeer op prijs stelde en hij daarom nog wel eens nablijven moest.

'Eens ben ik de klas uitgestuurd – in de derde of vierde klas gym, bij wiskunde, waar ik niets van wist, maar goed – de leraar vroeg iets. Ik zeg: 'Meneer, het is net als met Augustinus.' 'Hoe zo?' vroeg hij. Ik zei: 'Ja, Augustinus zegt: wanneer niemand het me vraagt, weet ik het; wil ik het echter uitleggen aan iemand die het vraagt, dan weet ik het niet.' 'Er uit!' zei de leraar!' (Alledagkerk, 30 dec. 1981)

In *Leven in een paasloze wereld* lezen we hoe het tijdens een Engelse les toeging:

'Er was deining achter de rug van de leraar Engels toen hij op het bord stond te schrijven. Hij noemde mijn naam '–, ga d'r uit!' Er gebeurde niets. Hij keerde zich om; ik zei toch: 'Ga d'r uit!' Ja meneer, maar ik deed toevallig niets. 'Dan blijf je natuurlijk zitten, jong – neem me niet kwalijk, ik heb me vergist.' Goeie beste meneer Van Dongen, meer dan dertig jaar geleden gestorven – ik heb nooit meer wat uitgehaald onder zijn lessen.'

In het boekje *'t Is niet te geloven!* vertelt hij: 'Veertig jaar geleden huurden wij als gymnasiasten wel eens een draaiorgel af, om onder de een of andere les vrolijke klanken te laten horen.' Hij maakte er geen geheim van dat hij als gymnasiast een optreden bezocht van de 'Comedian Harmonists'. 'Dat waren onze Beatles, Rolling Stones en Dave Berry', zei hij later voor de radio. Overigens stond daar wel het beluisteren van een orgelbespeling door Albert Schweitzer in de Laurenskerk tegenover.

Op het Marnix Gymnasium heeft hij naast godsdienstlessen van ds. A.C.G. den Hertog drie maanden godsdienstles gekregen van de confessionele ds. P.G. de Vey Mesdagh, een persoon die hem bijzonder aansprak. Hij ging bij hem ook op catechisatie, terwijl hij hem ook buiten Rotterdam graag beluisterde. Deze predikant maakte grote indruk op Ko. Ze hielden door de jaren heen ook contact met elkaar. Later zou bij zijn tweede intrede te Monster deze hoogbejaarde predikant zijn oud-leerling nog toespreken.

In 1932 behaalde hij zijn diploma gymnasium A. Met hem verlieten medeleerlingen J. v.d. Heuvel, H. Jongebreur, C.M. Langeveld, P.P.J. Monster en F.J. Sinke het Marnix Gymnasium om theologie te gaan studeren in Utrecht. Allen kwamen in een hervormd-gereformeerde pastorie terecht.

Theologie in Utrecht

Jacobus ging geen theologie studeren in Amsterdam of Kampen, zoals zijn vader wenste en het een gereformeerde jongeman betaamde. Ko van Dijk ging naar Utrecht. Daarbij probeerde hij, als het maar even kon, de gereformeerde geluiden te ontlopen. Hij vermeed bijvoorbeeld zoveel mogelijk de colleges van prof. dr. Hugo Visscher. Wel kerkte hij in Rotterdam bij ds. Lourens Boone, als die daar voor- ging. Het was dan meer om ermee te spotten dan om erdoor gesticht

Studentenkaart van Ko van Dijk, geldig in het studiejaar 1932-1933

te worden (zoals hij in een preek over Psalm 132 in Oosterbeek verwoordde). Tijdens zijn studie aan de Utrechtse universiteit is hij ook overgeschreven naar de Nederlandse Hervormde kerk.

In de Oude kerk te Delft haalde hij bij een preek over Romeinen 5:10 eens een jeugdherinnering op aan ds. M. van Grieken, die in 1920 van Delft naar Rotterdam ging. Omdat hij de schoonvader van Van Dijks zuster was, kwam de familie Van Grieken op zondagavond weleens koffiedrinken bij de familie Van Dijk. Dan werd op die dag ook een dienst bijgewoond waarin Van Grieken voorging. Uit fatsoen ging Jacobus daar dan ook heen. Allerminst van harte. 'Ik moest als jongen niets hebben van deze prediking. Ik liep er met een grote boog omheen.' Vooral de volgende zinsnede uit het votum dat Van Grieken uitsprak bij het begin van de dienst stond Van Dijk tegen: 'En dat dit samenzijn mocht strekken tot de eer van Zijn naam en tot stichting van Zijn duurgekochte gemeente.' Hoe weinig hij ook van de preken van ds. Van Grieken moest hebben, hij wilde deze predikant op zijn manier ook wel ter wille zijn. Toen Van Grieken op de zaterdagse tweedehands boekenmarkt aan de Goudsestraat een boek kocht voor een veel te forse prijs, bood de jonge Van Dijk aan dit in het vervolg voor hem te willen doen, omdat hij en zijn klasgenoten meester waren in het afpingelen.

Van Dijks keuze voor Utrecht hield concreet in dat hij zelf in zijn onderhoud moest voorzien. Hij deed dat door geld te lenen van familie, orgellessen (zelf noemde hij zich de slechtste leerling van Feike Asma) en bijles te geven en artikeltjes te schrijven voor een dagblad. Professor Van Rhijn zorgde dat hij financiële hulp kreeg uit het Philips-van Lennep fonds voor behoeftige studenten.

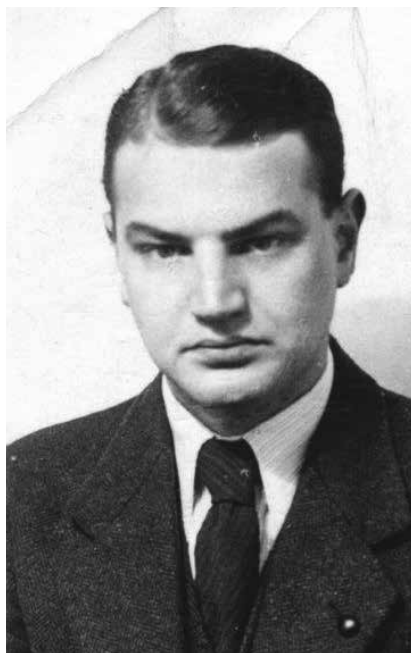
Tijdens zijn verblijf in de Domstad huurde hij een kamer, geadresseerd Nieuwegracht 64. Over zijn studie aan de theologische faculteit aldaar bekende hij tijdens een preek in 1973 in Groot-Ammers dat hij in het klein auditorium bij de grootste branieschoppers behoorde, in tegenstelling tot de bezadigde W.L. Tukker, voor wie Van Dijk toen preekte. De professoren die de meeste indruk op van Dijk maakten, waren de vrijzinnige G.A. van den Bergh Eysinga (1874-1957) en M.C. van

Mourik Broekman (1878-1945). Tijdens zijn studie raakte hij in de knoop. Zelfs overwoog hij rooms-katholiek te worden. Toen hij de studie theologie wilde verruilen voor een rechtenstudie, was het professor Van Rhijn die hem hiervan weerhield. Prof. M.J.A. de Vrijer daarentegen wilde hem weerhouden verder te gaan. Desondanks vervolgde Van Dijk de studie en voltooide deze.

Zijn eerste preek hield hij in het zogenaamde Doorgangshuis aan de Korte Kade te Rotterdam, ter vervanging van ds. De Vey Mesdagh. Dit vertelde hij in 1973 in Groot-Ammers. Hij had zich bijna verslapen en zorgde er voortaan voor naar eigen zeggen een uur van tevoren op de plaats van bestemming te zijn. Uit de mogelijkheid om in het Noord-Hollandse Wieringerwerf of Eindhoven als hulpprediker te gaan werken, koos hij voor Eindhoven.

Preekvoorstel

Op donderdag 19 oktober 1939 voorafgaande aan zijn aanstelling als hulpprediker in Eindhoven deed hij een preekvoorstel in de doopsgezinde kerk te Utrecht. Paranimfen bij die gelegenheid waren zijn zwager ds. J.H. van Grieken, die destijds in Puttershoek stond, en studievriend ds. J.W. van der Linden, die inmiddels enkele jaren de hervormde gemeente Kootwijk diende. Van Dijk sprak daarbij over Nahum 1:7: 'De Heere is goed. Hij is ter sterkte in de dag der benauwdheid, en Hij kent hen die op Hem betrouwen.' De organist in deze dienst was Feike Asma.

*Theologisch student J. van Dijk,
aan het einde van zijn studententijd*

De 'leerrede' is bewaard gebleven. Van Dijk begint zijn preek als volgt:

'De wereld waarin wij leven weergalmt van krijgsumroer. Door de lucht snellen de metalen vogels en zaaien dood en verderf. Door de periscopenturen ogen zoekend naar een vernietigingsobject. Radio en pers doen ons weten hoe het staat met de krijgsverrichtingen. Filmjournalen tonen de opmars der troepen. En de mens die dit ziet en hoort, vraagt zich met verbijstering af wat er toch van dit alles worden moet. Ieder die het nog niet wist, weet het nu: 'We leven in een bezeten wereld.'

En aan het einde van de preek klinkt het:

'God kent dat hart van ons nog beter dan wij het zelf kennen. En toch, Hij wil ons opnemen onder Zijn kinderen. Is het niet waar dat God goed is? Ja, ook helpt Hij in benauwdheden. Hoe donker hier de weg ook schijnt, het eind zal zeker zalig zijn. En eenmaal zal Hij alle tranen van de ogen afwissen. Klaag dan niet, maar geef uw lot in handen van de Vader. Want Hij kent degenen die op Hem betrouwen.

*De Heer kent al de Zijnen
en noemt ze bij hun naam.
Zijn licht blijft hen beschijnen
Hij brengt ze in vreugde saam.
Hij laat hen niet verderven
maar redt ze uit bang gevaar.
In leven en in sterven
vertroost Hij wonderbaar.*

Prof. dr. M. van Rhijn zei de volgende dag: 'Ik was bang dat je zou vergeten te gaan preken, zo genoot je van dat orgelspel van Feike Asma.' Prof. dr. M.J.A. de Vrijer merkte naar aanleiding van de prediking op: 'Dat er voor dit soort prediking plaats is in de Hervormde kerk, begrijp ik niet; maar ik zag dat u een benoeming hebt naar Eindhoven, dus blijkbaar is er nog plaats voor u in de Hervormde kerk.'